

حاشیه ارشادالاذهان

شهیید ثانی، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۵، ۴۶۲ ص، فهرست.

شیخ زین الدین بن علی عاملی معروف به «شهیید ثانی» که در سالهای ۹۱۱ تا ۹۶۶ هجری زیسته است، از بزرگترین علمای شیعه به حساب می آید و صاحب آثار بسیار در فقه و اصول اسلامی است، مثل منیه المرید، تمهید القواعد الاصولیه و العربیه... فوائد القواعد، روض الجنان فی شرح ارشادالاذهان، رسائل، حاشیه شرایع الاسلام... ارشادالاذهان، کتابهایی است که عالمان بسیار بر آن شرح و حاشیه نوشته اند و اثر حاضر از آن جمله است و حاوی تحلیلهای عمیق و پر نکته در باب مسائل و امور مربوط به فروع دین است.

البراهین القاطعه فی شرح تجرید العقاید الساطعه

محمدجعفر استرآبادی، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۵، ۵۱۱ ص.

کتاب حاصل دغدغه هویت فرهنگی نگارنده و برگرفته از منابع گوناگون در طی سالهای دراز است. نویسنده، در تاریخ هویت فرهنگی اسلام و ایران ده مرحله تشخیص می دهد: بیداری اسلامی، شکل گیری حکومت اسلامی، گسترش اسلام، تجدید بنای فرهنگ و تمدن اسلامی، عصر خودجوشی و شکوفایی، شکوفایی ادبیات عرفانی، هنر و معماری، رکود، تجدید حیات، نفوذ استعمار و رکود دوباره. کتاب در چهار جلد تدوین شده است و در هر جلد بخشی از تمدن و علوم اسلامی با تأکید بر ایران و کشورهای همسایه، مورد بررسی قرار گرفته است.

معرفی کتاب

پویایی فرهنگ و تمدن اسلام و ایران

علی اکبر ولایتی، تهران، مرکز اسناد و خدمات پژوهشی، ۱۳۸۳، ۴ جلد: ۳۷۹ + ۳۸۴ + ۴۰۰ + ۴۷۰ ص.

تذکره السالکین

آقا محمد بیدآبادی، به کوشش علی صدراپی خوبی، قم، انتشارات نورالسجاد، ۱۸۵ ص.

آقا محمد بیدآبادی در گذشته به سال ۱۱۹۸ ق. در اصفهان، از حکمای فرزانه سده دوازدهم و صاحب تألیفات آموزنده در تفسیر قرآن کریم است. او در طی زندگی با اساتید روزگار خود همنشینی و مکاتبه داشت، چنان که کتاب حاضر حاوی بیست طغرا از نامه‌های عرفانی او خطاب به استادان و شاگردانش می‌باشد.

غریبه‌های آشنا

ابراهیم خدایار، تهران، انتشارات تمدن ایرانی، ۱۳۸۴، ۳۳۳ ص.

عنوان دیگر کتاب چنین است: «شعر فارسی ماوراءالنهر قرن بیست با تکیه بر محیط‌های ادبی خوقند و خوارزم»، مؤلف در چهارفصل به بررسی چشم انداز جغرافیایی، تاریخ،

البراهین القاطعه شرح عالمانه و پرمایه‌ای است که ملا محمد جعفر استرآبادی، معروف به «شریعتمدار» بر کتاب تجرید العقاید خواجه نصیرالدین طوسی نوشته است، و چندان دقیق و پر مایه است که صورت یک دائرةالمعارف کلامی شیعی را در بر گرفته و حاوی آراء و نظرات فلاسفه و متکلمان شیعه است. در واقع، شریعتمدار، ضمن شرح و توضیح نکات کلامی و فلسفی که خواجه نصیرالدین به اجمال طرح کرده است، گاهی به نقد آرای خواجه و شاگردش علامه حلی پرداخته و میان اصول دین و اصول مذهب تفکیک کرده است. در این کتاب، که جلد چهارم براهین قاطعه است، نویسنده دو مبحث «امور عامه» و «جواهر و اعراض» را طرح و بررسی کرده است.

در محضر شیخ فضل الله نوری

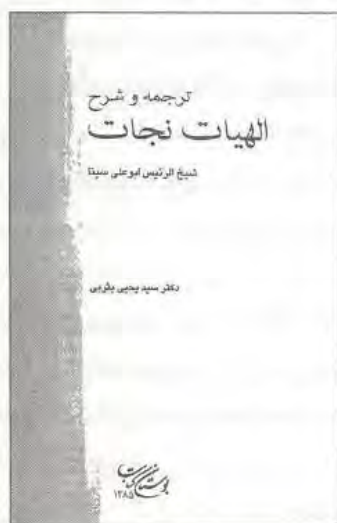
منصوره اتحادیه و سعید روحی، با پیشگفتار سیدعلی آل داود، تهران، نشر تاریخ ایران، ۱۳۸۵، ج ۲، ۷۶۷ ص، تصویر.

تا پیش از تأسیس اداره ثبت اسناد در ایران، رسم بود که اسناد را در حضور یک (و ندرتاً چند) مجتهد تنظیم می‌کردند. در روزگار ناصرالدین شاه و پیش از وقوع مشروطیت، یکی از مراجع مورد رجوع مردم، شیخ فضل الله نوری بود که بسیار از اسنادی که در حضور او تنظیم شده‌اند، در دسترس هستند و در کتاب حاضر عرضه شده‌اند. این اسناد مخصوصاً شامل انواع معاملات در زمینه‌های خرید و فروش، اجاره، وکالت، وصیت، ازدواج، طلاق، شهادت، تعیین وکیل و وصی، صلح، معاوضه، بخشش (هبه) و مانند اینها هستند و روابط اجتماعی و اقتصادی آن عصر را روشن می‌کنند.

ترجمه و شرح الهیات نجات

دکتر سید یحیی یثربی، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۵، ۳۹۲ ص.

ابوعلی سینا، فیلسوف و دانشمند نامدار ایرانی، در حدود دویست کتاب و رساله در علوم و فنون مختلف بر جای نهاده است که کتاب مفصل نجات در فلسفه از مهمترین آنهاست. نجات از چند مبحث مختلف مثل الهیات، طبیعیات تشکیل شده است، و در واقع «الهیات» مهمترین بخش آن است که اکنون ترجمه و شرح فارسی آن در دسترس قرار گرفته است. ع. روحبخشان

فرهنگ اعلام تاریخ اسلام

سیدغلامرضا تهامی، تهران، شرکت انتشار، ۱۳۸۵ خورشیدی؛ ۲ ج، رحلی، ۲۱۶۷ ص.

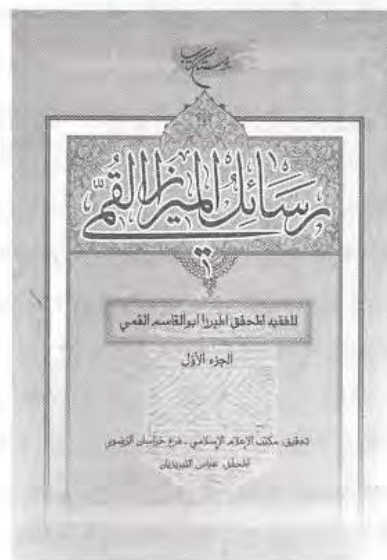

کتاب مورد نظر، فرهنگنامه‌ای است درمورد اعلام دوره اسلامی. از آغاز رسالت پیامبر «ص» تا سال ۱۴۰۰ هـ ق و

سیاسی و اجتماعی ماوراءالنهر؛ نقد و بررسی جریانهای فرهنگی، ادبی و اجتماعی ماوراءالنهر در قرن بیستم؛ محیط ادبی خوارزم؛ و محیط ادبی خوقند پرداخته است. در این کتاب اولاً نشان داده می‌شود که ماوراءالنهر به لحاظ جغرافیایی در کجا قرار دارد، ثانیاً چه پیوندهای فرهنگی، تاریخی و اسطوره‌ای با فرهنگ و تمدن ایرانی دارد، و ثالثاً وضع کنونی فرهنگ و ادب در آن سامان چگونه است. در همین مبحث است که با مطبوعات ماوراءالنهر و بزرگان شعر و ادب آن آشنا می‌شویم.

رسائل المیرزا القمی

میرزا ابوالقاسم قمی، به کوشش عباس تبریزیان، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۵، ۲ ج، ۱۱۲۴ ص.

میرزا ابوالقاسم قمی (۱۱۵۱ تا ۱۲۳۱) از فقیهان اصولی برجسته در عالم تشیع است که بادقت و موشکافی به رونق دانش اصول و فقه کمک کرد. وی مردی زاهد و متقی بود که ساده‌می‌زیست و در زندگی سرمشق جامعه خود قرار گرفت. در زندگی می‌کوشید تا از طریق تدریس و تألیف موضوعات روز را مطرح کند و برای آنها پاسخهای مناسب و معقول بیابد، که کتاب حاضر نمونه آن است. این کتاب حاوی مجموع رساله‌های فقهی او در موضوعات مختلف است، مثل بیع فضولی، احکام بیع شرط، غنا و حکم آن، عقد بر صغیره، اقرار به طلاق، قضا، میراث، زکات...

حدود ۲۸۵۰۰ مدخل را در بر می‌گیرد. شیوه تنظیم مدخل‌ها بر اساس ترتیب الفبایی نام اشخاص است و ذیل هر مدخل، تاریخ تولد و مرگ اشخاص (در صورت مشخص بودن)، حوزه‌ها و علوم که این اشخاص در آن شهره هستند؛ آثار و تألیفات و در نهایت، منابع ذکر شده و مشخص است که اطلاعات فوق، معمولاً مهم‌ترین اطلاعاتی است که یک پژوهشگر در مورد یک شخص نیاز به دانستن آنها دارد و اطلاعات بیشتر، معمولاً در پژوهش‌های گسترده مورد نیاز خواهد بود.

چنانکه مؤلف در دیباچه کتاب متذکر شده، تلفظ صحیح هر مدخل با مراجعه به منابع، مورد بررسی قرار گرفته و تمام مدخل‌ها به صورت مشکوٰول ضبط شده است که می‌تواند کمک مهمی به پژوهشگر باشد.

از مهم‌ترین محاسن کتاب، و شاید مهم‌ترین حسن آن، نشانی مراجعی است که در انتهای هر مدخل ذکر شده تا در صورت نیاز به کسب اطلاعات بیشتر بتوان بدانها رجوع کرد و این خصیصه باعث شده تا کتاب مذکور به کلیدی برای یافتن تراجم در منابع دیگر تبدیل شود.

در این میان، ۱۲ اثر به عنوان مأخذ اصلی مورد استفاده قرار داشته که حدود ۹۰ درصد اطلاعات از آنها اخذ شده است. آثاری چون الأعلام زرکلی، الانساب سمعانی، ریحانة الادب مدرس تبریزی و هدیه العارفین اسماعیل پاشا بغدادی از این دست منابع محسوب می‌شود. دسته دیگر، مأخذ فرعی است که از آنها هم در صورت نیاز استفاده شده است. در واقع می‌توان گفت که این متن حاصل فیش برداری از اطلاعات دوازده مأخذ است.

جا دارد به بهانه معرفی کتاب فوق، دو اثر دیگر را که با همین ساختار تدوین شده و سال‌ها پیش منتشر شده است، معرفی کنیم بخصوص یکی از این دو اثر در خارج از ایران منتشر شده و ممکن است برخی پژوهشگران از وجود آن آگاهی نداشته باشند.

گرامی نامه استاد عطاردی

ویراستار: مهدی جوهرچی، تهران، موسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۸۸۰.

استاد عزیز الله عطاردی قوچانی در سال ۱۳۰۷ در روستای بگلر قوچان زاده شد. در هجده سالگی وارد حوضه علمیه قوچان شد. در سال ۱۳۴۳ به نجف اشرف رفت. پس از آن تا سال ۱۳۶۶ به چندین کشور سفر کرد. در این احوال

چند کتاب تألیف کرد مثل الرجال فی تاج العروس، فرهنگ خراسان، مسند امام صادق (ع) در ۲۲ جلد. در سال ۱۳۸۵ مراسمی برای بزرگداشت استاد در مشهد برگزار شد، که مقالات ارائه شده در آن همایش در دو جلد به چاپ رسیده است و حاوی عناوین زیر است: زندگینامه علمی، آثار حدیثی، تاریخ و جغرافیا، لغت‌شناسی، فهرست نگاری، مصاحبه.

فرهنگ سخنوران

کتابی است بسیار سودمند شادروان خیامپور در زمینه شناسایی فارسی‌سرایان که اولین چاپ آن در آبان‌ماه ۱۳۴۰ در تبریز و توسط چاپخانه شرکت سهامی چاپ کتاب آذربایجان منتشر شد.

در این کتاب نام (یا تخلص) فارسی‌سرایان به ترتیب الفبایی تنظیم شده است و کم اتفاق می‌افتد که شما در پی نام یک سراینده باشید و آن را در این کتاب نیابید؛ اگر هم اینچنین بود نباید زیاد امیدوار باشید که مشخصات این شخص را در جای دیگر، یا لاقلاً در تذکره‌ها، پیدا کنید. با این وجود اگر خواننده‌ای ناآشنا، برای اولین بار با این کتاب مواجه شود، در عین اینکه نام سراینده مورد نظر خود را یافته است، ممکن است آن را چندان که باید سودمند نیابد چرا که در این اثر نیز تنها به ذکر منابع اکتفا شده که با توجه به حجم کار، معقول‌ترین شیوه به شمار می‌آید.

این نشانی‌ها بیشتر مربوط به تذکره‌ها، کتب تراجم و بعضاً برخی تواریخ است که تا آن روزگار منتشر شده بود و مشخص است که برای دستیابی به اطلاعات اصلی باید به همان مراجع و البته همان چاپ‌ها مراجعه کرد.

مطلبی که به گمان نگارنده، جای تأمل دارد این است که جا داشت با توجه به اهمیت فرهنگ سخنوران، این کتاب به متنی پایه در پژوهش‌های بعدی پذیرفته می‌شد و چاپ‌هایی که در این کتاب به عنوان چاپ‌های پایه آن متون پذیرفته می‌شد، تا مصححانی که بعدها به چاپ علمی آن متون خواهند پرداخت، مشخصات فیزیکی، از قبیل شماره جلد و صفحه، آن چاپ‌ها را نیز در چاپ خود منتقل کنند. با این وجود لاقلاً امیدواریم در انتشار آنچه که پس از این به چاپ خواهد رسید، به این مطلب توجه شود. نکته‌ای دیگر که شاید انجام آن بسیار ضروری‌تر از مطلب فوق باشد، و البته به همتی بلند نیاز دارد تا آن را به تحقق رساند، تکمیل آن کار (یا تدوینی دوباره) با استفاده از منابع بیشتر و معتبرتر است.

واژه‌های فارسی در ازبکی

مؤلفان: دکتر عباسعلی وفايي و شيرعلی عوض من اف، تاشکند، رايژنی فرهنگي جمهوری اسلامی ايران، ۱۳۸۴، ۲۲۳ ص.

فرارود، از ديرينه‌ترين و گسترده‌ترين حوزه‌های جغرافيايي زبان فارسي است و شماری از نخستين آثار ادب پارسي (نظم و نثر) در اين اقليم پديد آمده‌اند. ازبکستان از جمله سرزمينهای ماوراءالنهر (فرارود) است که زبان فارسي در آن در طی سده‌های گذشته نفوذ داشته و تدریس می‌شده است. زبان فارسي در نظام آموزش مکتب‌ها و مدارس اين کشور، اهميت عمده داشته و منظور از تعليم و تعلم آن درک محتويات نسخه‌های خطی فارسي بوده است. گلستان و بوستان سعدي، غزليات حافظ، رباعيات خيام و... از دروسي بوده که طلاب مکتب‌ها و مدارس آنها را فرا گرفته و می‌خواندند، و بدین ترتيب، زبان فارسي پس از زبان ازبکی، زبان دوم مادري به شمار می‌آمده است.

بسیاری از شعرا و نویسندگان ازبک، آثار خود را به زبان فارسي نوشته و سروده‌اند و به همین جهت، در دایره‌واژگان زبان ازبکی، لغات فارسي بسیار است و برای خواندن و درک آنها، دانستن زبان فارسي ضروري است نگاهی به کتاب واژه‌های فارسي در ازبکی اين ضرورت را می‌نماید. تدوين کنندگان کتاب، آن چنانکه در مقدمه فارسي یادآوری کرده‌اند، تنها به تأثیر واژگان زبان فارسي، تاجیکی در زبان ازبکی پرداخته‌اند تا میزان کاربرد واژه‌های فارسي در اين زبان آشکار شود. در اين اثر، نخست تلفظ لاتین واژه‌های فارسي آمده، سپس لغات فارسي ذکر گردیده، آنگاه معادل ازبکی آنها ارائه شده است.

علی صفري آق قلعه

تصحیح و تحشیه دیوان اشعار

شرح زندگانی، فعالیت ادبی و اجتماعی میرزا عباس خان دهکردی شیدا: پژوهش و نگارش نورالله حیدریان، شهرگرد، ۱۳۸۵، ۲۲۴ ص.

آقا میرزا عباس خان دهکردی چهارم‌حالی اصفهانی، متخلص به شیدا، از شعرای دوره قاجاری است. در سال ۱۲۹۹ هـ ق در شهرکرد تولد یافت. پس از انجام تحصیلات مقدماتی، با نظارت پدرش که از منشیان و دبیران دستگاه مالی و اداری حکومت چهارم‌حال و بختیاری بود، به آموختن زبانهای فرانسوی و انگلیسی پرداخت و در کنار پدر، به میرزایی و منشیگری دستگاه مرتضی قلی خان صمصام السلطنه بختیاری، اهتمام ورزید. این کار دیری نپایید و شیدا به همراه خانواده به اصفهان رفت و در آنجا اقامت گزید و به تکمیل آموخته‌های خود همت گماشت و در هنر خوشنویسی نیز

مرتبه استادی یافت. وی افزون بر فعالیت‌های فرهنگی و هنری، در فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی نیز اشتراک داشت. عمر شیدا با تنگدستی و سختی گذشت و در سال ۱۳۶۹ هـ ق درگذشت و در قبرستان تخت فولاد اصفهان به خاک سپرده شد.

شیدا در قالب‌های مختلف شعری، طبع آزمایی کرده و موضوعات اخلاق، نعت و منقبت، عشق و عرفان، مسائل حکمی و... درونمایه‌های اشعار او را تشکیل می‌دهند.

مصحح در مقدمه‌ای فراخ دامن، نخست سیر و تطور شعر فارسي در دوره صفویه را بررسی کرده، پس از آن به بررسی شعر دوره قاجار پرداخته، آنگاه زوایای مختلف زندگی، فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی شیدا را توضیح داده است. فصول عمده مقدمه مصحح، عبارتند از:

فصل اول: ۱. پیشینه انجمن‌های ادبی در اصفهان. ۲. انجمن‌های ادبی اصفهان.

فصل دوم: زندگی نامه و فعالیت‌های اجتماعی، ادبی و فرهنگی شیدا.

فصل سوم: مقدمه محمود شیدا بر نسخه خطی دیوان شیدا.

پس از مقدمه مصحح، اشعار شیدا و نمونه آثار نثر او ثبت شده، و پایان کتاب به ذکر سه ضمیمه اختصاص یافته است:

فهرست مندرجات مجله دانشکده اصفهان
مشخصات دو دوره مجله‌های دانشکده اصفهان
نسب نامه میرزا عباس خان شیدای دهکردی.

بهرروز پارسا

گنجینه بهارستان (علوم قرآنی و روایی ۳)

به کوشش سید حسین مرعشی، تهران، کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۵، ۷۰۷ ص.

گنجینه بهارستان عنوان مجموعه‌ای است شامل رسائل کوتاه خطی که از جانب کتابخانه مجلس شورای اسلامی در موضوعات مختلف علوم و فنون انتشار می‌یابد. یکی از موضوعات این مجموعه، علوم قرآنی و روایی است که تاکنون دو دفتر آن منتشر شده است: دفتر نخست به اهتمام سیدمهدی جرمی در سال ۱۳۸۰، و دفتر دوم آن به کوشش محمدحسین درایتی در سال ۱۳۸۳.

سومین دفتر از مجموعه علوم قرآنی و روایی گنجینه بهارستان، شامل یازده رساله در علوم قرآنی (مجموعه وقف و ابتدا، رسم الخط، تعدد آیات، تجزیه قرآن و سوره‌های مکی و مدنی) به کوشش سید حسین مرعشی در سال ۱۳۸۵ انتشار

یافته است. این مجموعه بر آن است حلقه‌های مفقوده‌ای را که در سیر تاریخی کتابت قرآن کریم وجود دارد. از طریق تصحیح و تحقیق رسائل مربوط به کتابت مصحف مجید، به هم پیوندد.

مجموعه مذکور در بردارنده ۱۱ رساله با مشخصات زیر است:

۱. عجائب القرآن، ابن الجوزی، تصحیح؛ کریم دولتی
۲. مختصر ما رسم فی المصحف الکریم، اسماعیل بن ظاهر عقیلی مصری، تصحیح؛ کریم دولتی
۳. ارجوزة فی السور المکیة والمدینة، محمد بن ایوب تاذفی، تصحیح؛ کریم دولتی
۴. رموز مصاحف، عثمان بن محمد شاه غزنوی، تصحیح؛ احمد زرنگار
۵. منهل الطشان فی رسم أحرف القرآن، طاهرین عرب اصفهانی، تصحیح؛ سید حسین مرعشی
۶. الوقوف و الفوائد، حسین بن محمد، تصحیح سید حسین مرعشی
۷. رساله فی کتابة المصحف، از مؤلفی ناشناخته، تصحیح؛ شهیدی پور - حجت الله بیاتانی
۸. ترجمه و شرح قصیده عقلیه أتراب القصائد، از مؤلفی ناشناخته، تصحیح؛ سید حسین مرعشی
۹. ارجوزة فی معرفة الوقوف، محمد بن عبدالحمید حکیم زاده، تصحیح؛ عبدالرسول عبائی
۱۰. معرفة المقاری، از مؤلفی ناشناخته، تصحیح؛ محمدرضا شهیدی پور
۱۱. رساله فی عد الای و السور المکیة و المدینة، از مؤلفی ناشناخته، کریم دولتی

فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه اصفهان (دفتر اول ۱۴۰۰)

سیدجعفر حسینی اشکوری، اصفهان، انتشارات دانشگاه اصفهان و مجموع ذخائر اسلامی، ۱۳۸۵ خورشیدی (انتشار بهار ۱۳۸۶).

کتابخانه مرکزی دانشگاه اصفهان در سال ۱۳۴۷ تأسیس شده است و به تدریج نسخه‌های خطی کتابخانه دانشکده ادبیات اصفهان، کتابخانه شهرداری اصفهان، مجموعه صدرهاشمی و کتابخانه شیخ محمد باقر الفت به آن مجموعه منتقل و افزوده شد و با افزوده شدن این مجموعه‌ها در حال حاضر دارای حدود ۱۱۸۰ دستنویس است. برخی نسخه‌های آن مجموعه‌های کوچک تر پیش از انتقال

به کتابخانه مذکور با نام مستقل و به تفاریق در نشریات منتشر شده بود که آخرین مورد آن، فهرست کتابخانه الفت است که در سال ۱۳۷۹ در شماره دوم از سال اول نشریه نامه بهارستان به چاپ رسیده است.

اکنون این مجموعه به صورت یکجا در حال فهرست نگاری است که جلد اول آن شامل معرفی ۴۰۰ نسخه در سال اخیر توسط انتشارات دانشگاه اصفهان، با همکاری مجمع ذخائر اسلامی (قم) منتشر شده است.

نگارش این فهرست توسط آقای سیدجعفر اشکوری انجام شده و شامل اطلاعاتی چون: عنوان اثر (یا آثار مجموعه)، ارجاع به منابع (فهارس مشترک یا فهارس مجموعه‌هایی که نسخه دیگری از اثر را دارند)، آغاز و انجام نسخه، شماره شناسایی نسخه در کتابخانه، تاریخ کتابت، نام کاتب، اختصاصات و نوع خط، کاغذ، جلد و شمار صفحات یا برگه‌ها و ابعاد نسخه است.

چنانکه آقای اشکوری در دیباچه کتاب اشاره کرده‌اند، در فهرست نگاری نسخه‌ها از شیوه پدر خود - استاد سید احمد حسینی اشکوری - تبعیت کرده‌اند. بر این اساس در معرفی کتاب‌های مشهور توضیح زیادی ذکر نشده و بالعکس در مورد کتاب‌هایی که برای اولین بار معرفی می‌شوند، کتابشناسی مفصلی ارائه شده است.

در برخی صفحات میانی فهرست، بسته به اهمیت دستنویس، تصاویری از نسخه‌های مورد معرفی به چاپ رسیده است و در انتهای کتاب، تصویر برخی نسخه‌ها، بیشتر شامل تزئینات و سرلوحه‌ها، به صورت رنگی به چاپ رسیده است. در نهایت نیز نمایه‌الفبایی کتاب‌ها به فهرست افزوده شده است. به نظر می‌رسد که طبق روال فهارس منتشره مجمع ذخائر اسلامی، نمایه‌های: فهرست الفبایی کل کتابهای مجموعه، فهرست موضوعی کتاب‌ها، فهرست مؤلفین کتاب‌ها، فهرست اعلام و اشخاص و امکان در انتهای جلد آخر منتشر شود.

علی صفری آق قلعه

مراسلات منتخبی از اسناد کتابخانه میرزا احمد کاظمینی (یزد - ایران)

به اهتمام سید صادق حسینی اشکوری، نشر مجمع ذخائر اسلامی - قم ۱۳۸۵

کتاب در بردارنده ۲۱۳ تصویر از اسناد مراسلاتی موجود در کتابخانه میرزا محمد کاظمینی است. سید صادق حسینی اشکوری در مقدمه خود می‌نویسد: چون اصل این مراسلات قبل از «نامه‌های تاجران» آماده سازی شده بود لذا در لابلای

آنها نامه‌هایی نیز از تجار به چشم می‌خورد که به جهت کثرت این نوع مراسلات نامه‌های تاجران در مجلدی مستقل گردآوری شد.

اسنادی که در این کتاب تصویری از آنها به دست داده شده است مراسلاتی است از طبقات مختلف اجتماعی از سده‌های سیزدهم و چهاردهم و پانزدهم هجری که در پژوهش‌های تاریخی و بخصوص تاریخ اجتماعی ایران کمال اهمیت را دارد. مثلاً عریضه‌ای برای آقای خان بیگلر بیگی نایب‌الحکومه (ش ۶) یا در خواست تخفیف مالیات یا دستور به عدم تعرض مامورین و گماشتگان به شیخ الاسلام (ش ۱۴۹) مظنه گندم در ابرقوه (ش ۱۸۵) مبین طیف متنوع اسنادی است که در این مجموعه عرضه شده است. اما باید گفت در میان اسناد گاه اسنادی به چشم می‌خورد که مراسلاتی نیست و تسامحاً در این مجموعه آمده است نظیر وقف‌نامه‌ی متولی در احمدآباد (ش ۱۱۷). همچنین عناوینی گاه برای پاره‌ای از اسناد انتخاب شده است دقیق نیست نظیر سند شماره ۱۳۴ که نامه‌ای در باب تشریفات مراسم عقد عنوان انتخاب شده عبارتی است از خود سند: «در طایفه ما طاقه نگاه داشتن رسم نیست، خریدن همان و بریدن همان» که این عنوان هیچ مناسب سند نیست چراکه عناوین اسناد می‌بایست گونه‌ی آنها را در حوزه «مراسلات» دقیقاً معین کنند.

Farhad Daftary and Josef W. Meri (eds)
Cultural and Memory in Medieval Islam,
Essays in Honour of Wilferd Medelung
London/New York J.B Tauris, 2003, XVII 404 p.

فرهنگ و حافظه در اسلام قرون وسطی (مقالاتی به افتخار ویلفرد مادلونگ)

زیر نظر فرهاد دفتری و جوزف مری.

این کتاب مجموعه مقالاتی است در باب فرهنگ و حافظه اسلام در قرون وسطی به افتخار محقق و استاد گرانمایه ویلفرد مادلونگ اسلام شناس و استاد زبان و ادبیات عرب در دانشگاه آکسفورد و از اعضای طراز اول مؤسسه مطالعات اسماعیلی است. مقالات عرضه شده در این کتاب دربردارنده موضوعات متنوعی است که هر یک به نحوی مقوله‌ای از فرهنگ اسلام در قرون وسطی را بررسی می‌کند و به سه بخش تقسیم شده‌اند بخش نخست با عنوان انتقال دانش شامل شش مقاله است:
۱) مقاله جورج مقدیسی با عنوان دانشگاه گذشته و حال؛
۲) مقاله رابیند اشمیتکه با عنوان اجازه عبدالله بن صالح

سماهیچی به ناصر جارودی قطیفی؛

۳) مقاله مارتین مک درموت با عنوان رای ابوالحسین بصری در باب اراده خسار

۴) مقاله آندریو نیومن با عنوان میان قم و غرب / غیبت بر حسب رای کلینی و کتاب نعمانی

۵) مقاله امیلی سویچ اسمیت با عنوان یاد و نقشه

۶) مقاله وداد القاضی با عنوان ابوحیان توحیدی صدایی سنی

در قرن شیعی عنوان بخش دوم کتاب به یادسپاری، به یادآوری، به فراموشی سپردن است که شامل پنج مقاله است:

۱) مقاله التون دانییل با عنوان روایت بلعمی از تاریخ صدر اسلام

۲) مقاله جوزف نورمنت بل با عنوان دوباره بگو و مرا برده خود کن: یاداشتهایی درباره قول دیلمی مبنی بر هفت نشانه عشق انسان به خدا

۳) مقاله جولیا بری با عنوان فهرست و حافظه

۴) مقاله داوید واسترشتاین با عنوان یک مضمون یوحنایی در زندگینامه ابن تومرت

۵) مقاله عباس امانت با عنوان بوستان شهدا: روش کاشفی در ایرانی کردن روایت شهادت شیعی در اواخر دوره تیموری.

عنوان بخش سوم کتاب، یاد و یادگار فرمانروایان، سلسله‌ها و کشورگشایان، است که شامل ۶ مقاله است:

۱) مقاله مایکل بیتنر با عنوان انقلابی‌های خراسان و عنوان المهدی

۲) مقاله لوک تریبول با عنوان شاهنشاه والملك المویده: مشروعیت بخشی به قدرت در دوره سامانیان و آل بویه

۳) مقاله اسماعیل یونا والا با عنوان آغاز دعوت اسماعیلی و استقرار خاندان فاطمی به روایت قاضی نعمان

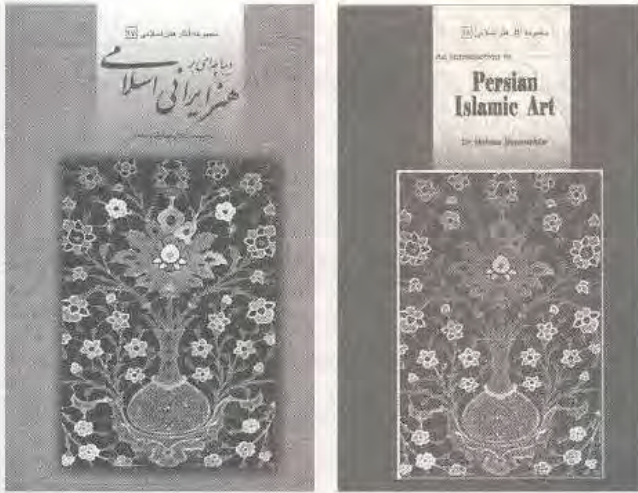
۴) مقاله پل واکر با عنوان نمادهای مسروقه از گذشته: سرقت یادگاریها و آثار مقدس در رقابت عباسیان و فاطمیان

۵) مقاله سید امیر ارجمند با عنوان مضمون قدرت و گذار تشیع از مرحله فرقه‌ای به دین رسمی در ایران

۶) مقاله پیترشمور با عنوان دیدگاه‌های شاعرانه عماره درباره شاور ضرغام، شیرکوه و صلاح الدین در مقام وزرای خلفای فاطمی.

در پایان کتاب نمایه‌ای عام و کتابنامه‌ای سودمند از ۲۵۰ عنوان کتاب از زبان‌های مختلف آلمانی، عربی، روسی، فارسی و جز آن بدست داده شده است.

دیبچه‌ای بر هنر ایرانی اسلامی

ظهور دین جدید اسلام در ایران، پس از دوران باستان مقدمه‌ای برای آغاز عصر و نسل جدید ایرانی بود که اهداف خود را با کیفیتی بسیار متفاوت دنبال می‌کرد و این فرآیند جدید مذهبی، به تدریج عرصه‌های زندگی اجتماعی و فرهنگی مردم ایران را دگرگون ساخت. امتزاج سنن ایرانی با شریعت اسلام، فرهنگ خاصی تحت عنوان ایرانی - اسلامی ایجاد نمود که می‌توان بر آن هم نام ایرانی و هم نام اسلامی نهاد. هویت ملی جدید ایران با حضور پر رنگ اسلام شکل گرفت و هنر این دوران به نمادی از اوج تعالی روح ایران اسلامی، از دیرباز تا کنون شناسه‌ای از هویت غیر قابل تحریف جامعه ایران اسلامی گشت. کتاب حاضر از مجموعه آثار هنر اسلامی بر آن است که به صورتی مختصر و ساده به روایت تحول هنر اسلامی - ایرانی در طول تاریخ و در زمینه‌های جغرافیایی متفاوت پردازد. در این کتاب مباحثی از قبیل هنر ایران تا ظهور اسلام، هنر اسلامی سده‌های نخست، هنر در کشورهای غرب ایران، هنر اسلامی سده‌های میانی و هنر اسلامی سده‌های متأخر مورد بررسی و مطالعه قرار می‌گیرد. این کتاب با ۹۲ صفحه متن و ۱۰۰ تصویر رنگی با کیفیت عالی به صورت چهار رنگ در مؤسسه مطالعات هنر اسلامی، به دو زبان فارسی و انگلیسی به سفارش موزه هنرهای دینی امام علی (ع) به چاپ رسیده است. نویسنده کتاب دکتر مهناز شایسته فراز اعضای هیأت علمی دانشگاه ترتیب مدرس و مدیر مؤسسه مطالعات هنر اسلامی است. ایشان تاکنون موفق به چاپ ۱۴ عنوان کتاب در زمینه هنر اسلامی گردیده است.

کتابشناسی آثار دستنویس علامه کمال الدین میثم بن علی بحرانی ماحوزی (موجود در گنجینه جهانی کتابخانه بزرگ حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره))

نگارش سید محمود مرعشی نجفی ناشر: کتابخانه بزرگ حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره) ۱۳۸۵. قم ۱۱۲ صفحه.

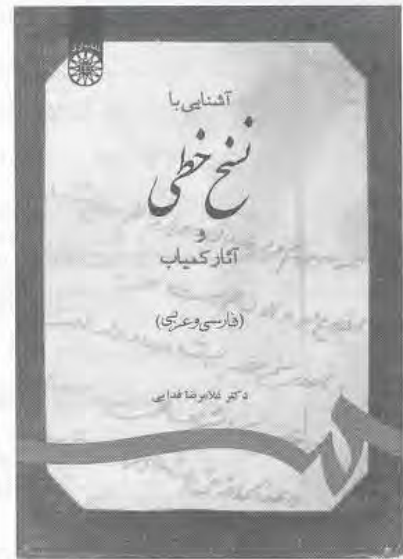
کتابشناسی آثار دستنویس علامه ابن میثم بحرانی که به مناسبت دومین اجلاس بین‌المللی بزرگداشت علامه ابن میثم بحرانی ۲۵ و ۲۶ دی ماه ۱۳۸۵ در تهران برگزار شد به معرفی ۴۶ نسخه خطی و عکسی کتابخانه مرعشی از آثار ابن میثم بحرانی و آثاری که به نحوی با ابن میثم مرتبط است می‌پردازد. نسخه‌های معرفی شده از این قرار است: اختیار مصباح السالکین نهج البلاغه من کلام امیرالمؤمنین علیه السلام (=مختصر مصباح السالکین = الشرح الصغیر نهج البلاغه از کمال الدین ابوعلی میثم بن علی بن میثم بحرانی (۶۹۹ هـ) ۱۱ نسخه که نسخه‌های شماره ۶ و ۷ آن متعلق به سده هفتم است و نسخه شماره ۱۰ آن از سده هشتم است. انوار الفصاحه و اسرار البراعه (= انوار الفصاحه و اسرار الیلاغه) نوشته نظام الدین حکیم الملک احمد بن علی بن حسین بن ملک نظام الدین مریدانی لاهیجانی گیلانی (در گذشته بعد از سال ۱۰۳۵ هـ) ۱ نسخه. رساله العلم از کمال الدین ابوجعفر احمد بن علی بن سعید بحرانی (در گذشته قبل از سال ۶۷۲ هـ) ۳ نسخه. اسلافه البهید فی الترجمة المیشمیة از سلیمان بن عبدالله بن علی بحرانی ماحوزی (در گذشته سال ۱۱۲۱ هـ) ۱ نسخه. شرح حدیث العلم (= شرح رساله العلم) از خواجه نصیرالدین محمد بن محمد بن حسن طوسی (در گذشته ۶۷۲ هـ) ۷ نسخه. قواعد المرام فی عم الکلام (= قواعد المرام فی الحکمه و الکلام = مقاصد الکلام = المقاصد الکلامیه = القواعد الالهیه فی الکلام و الحکمه = القواعد فی اصول الدین) از کمال الدین ابوعلی میثم بن علی بن میثم بحرانی ۶ نسخه که نسخه اول آن؟ بسیاری دارد. المراسه (= مراسله ابن میثم بحرانی الی الخواجه نصیرالدین الطوسی) از ابن میثم بحرانی ۱ نسخه که از سده هفتم است. مصباح السالکین فی شرح نهج البلاغه لمولانا امیرالمؤمنین علیه السلام (= شرح نهج البلاغه) از ابن میثم بحرانی، ۱۳ نسخه که نسخه‌های ۱۱ و ۱۲ و ۱۳ آن عکسی است و اصل نسخه متعلق است به کتابخانه چستربیتی دوبلین است. منهج العارفین فی شرح کلمات امیرالمؤمنین علیه السلام (= شرح المائه کلمه) از ابن میثم بحرانی ۲ نسخه.

مهدی علیایی مقدم

آشنایی با نسخ خطی و آثار کمیاب (فارسی و عربی)

دکتر غلامرضا فدایی، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی
دانشگاهها (سمت)، تهران، ۱۳۸۶.

یکی از مهم‌ترین مواردی که بسیاری از دانشجویان رشته‌های علوم انسانی با آن سر و کار پیدا خواهند کرد، نسخه خطی است. ضرورت شناسایی نسخه‌های خطی - و در مراحل بعدی، روش‌های تصحیح - از جمله مواردی است که بر هیچکس پوشیده نیست، اما متأسفانه هنوز هم اثری قابل قبول و کاربردی که بتواند بعنوان متنی پایه برای تدریس این مطالب مورد استفاده قرار گیرد در دست نداریم. اخیراً کتابی با عنوان آشنایی با نسخ خطی و آثار کمیاب از سوی «سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها» (سمت) منتشر شده که گویا برای رفع این نقیصه فراهم آمده است.

در کتاب مورد گفتگو، به جوانب موضوع پرداخته شده و تا حدودی خواننده را با مباحث مطرح در این زمینه آشنا می‌کند اما نقایصی در آن به چشم می‌خورد که از یک کتاب درسی دانشگاهی انتظار نمی‌رود. برخی از این موارد، غیرعلمی و حتی گاه مضحک به نظر می‌رسد. از سویی حجم انبوهی از اطلاعات جنبی و نامرتبط با موضوع در آن به چشم می‌خورد که شاید خواننده را چندان به کار نیاید و وجود آنها تنها به حجم کتاب افزوده است. در نوشته حاضر ضمن اذعان به وجود برخی مطالب سودمند در کتاب، به ذکر تعدادی از اشتباهات آن خواهیم پرداخت. موارد مورد نظر به ترتیب شماره صفحات کتاب مذکور نقل شده و

تاء کیدها از ما است:

ص ۹: «در زمان زرتشت، خط هیروگلیف به خط اوستایی تبدیل شد. ظهور زرتشت مزایای بسیاری داشت. یکی از آن مزایا اختراع خط نوشتاری بود که بر تمدن آدمی صحنه نهاد و انسان‌ها را به پیشرفت و تکامل فراخواند.»
شرح کشف و چگونگی خواندن خط میخی در همین صفحه کاملاً نامستند است.

ص ۱۰: در پاورقی شماره دوم به نام مقاله‌ای از نویسنده کتاب اشاره شده در حالی که مشخصات آن در فهرست منابع موجود نیست.

ص ۱۰: «اولین کتابخانه بزرگ دنیای اسلام را خلفای اموی در دمشق تأسیس نمودند ... استفاده‌کنندگان از این کتابخانه طلاب، دانشجویان، دانشمندان و استادان دانشگاه‌ها و مدارس علمیه بودند.»

ص ۱۱: ابتدا در توضیح اصطلاح «نسخه خطی» آمده: «کتابی دست‌نوشته که تاریخ نگارش آن مربوط به قبل از اختراع چاپ یا هم‌زمان با اختراع چاپ است و متمایز از سند ... در تعریف نسخ خطی وجود مرکب و کاغذ و قید دست‌نویس و مربوط به دوران قبل از اختراع چاپ بودن، ضروری است.»

آیا ایشان می‌دانند صنعت چاپ در چه سالی رواج یافت؟ و در اینصورت تکلیف نسخه‌هایی که در طول چند سده پس از ابداع چاپ استنساخ شده چیست؟

ص ۱۱ در تعریف «نسخه» ضمن نقل چند تعریف آمده: «... رونویسی از کتاب و یادداشتی که پزشک روی آن نام [دارو] و دستور معالجه را بنویسد»

آیا ذکر چنین مواردی لازم است؟ و البته در عبارت فوق - که از لغتنامه دهخدا نقل شده - جزء «دارو» از «نام دارو» حذف شده.

ص ۱۴: «فکرت (۱۳۶۳) در مقدمه کتاب بررسی بیش از ده هزار قرآنها مترجم آستان قدس ارزش‌های فراوان تاریخی ...»

کتابی که از آن (به صورت ایتالیک) یاد شده، اصلاً وجود خارجی ندارد و منظور همان فهرست نسخ خطی قرآن‌های مترجم اثر آقای محمد آصف فکرت است. در صفحه ۱۰ از دیباچه فهرست مذکور آمده:

«باری، از حدود ده هزار نسخه قرآن خطی موجود در کتابخانه آستان قدس رضوی، ۳۲۳ شماره آن قرآن مترجم است.»

ای کاش آقای فدایی تصویری از «ده هزار نسخه» و «قرآن

مترجم» در ذهن خود داشت تا مرتکب چنین اشتباهی نمی‌شد.

ص ۱۶: «گاهی آثار کمیاب و نفیس خطی را که مزور و مذّهب است در خود جای می‌دهند.»

ص ۲۰: «جالب این است که در این نقشه خلیج فارس به زبان انگلیسی به همین نام و جزیره «بوموسی» نیز «بوموسی» و نه «ابوموسی» آمده است و این مسئله نشان می‌دهد که این جزیره اصلتی ایرانی داشته و حتی نام آن از «بو» (همچون «بو»ی سیب) که کلمه‌ای فارسی است، گرفته شده و نه «ابو»ی عربی.»

ص ۳۵: «... مجموعه عظیمی از میکروفیشهای فهرست کتب چاپ شده در جهان به زبانهای مختلف در این کتابخانه وجود دارد. این فهرست؟ شامل میکروفیش کتابهای چاپ شده تا پایان ۱۹۹۵ میلادی است. عنوان این کتابها که به زبانهای مختلف است به ۵۰ میلیون عدد می‌رسد.»

گویا منظور، تعداد فریم‌های عکس‌برداری شده از فهرس چاپ شده در جهان است که در کتابخانه آیت‌الله مرعشی انجام شده است.

ص ۱۳۸: «فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی: ... جلد ۱-۸ آن کتب فارسی و از جلد هشت کتب عربی است.» تا جایی که می‌دانیم شش جلد اول مختص نسخه‌های فارسی است.

ص ۱۳۹: «نمونه دیگر فهرست نسخ خطی این کتابخانه (= آستان قدس) فهرست‌هایی هستند که هر جلد آنها به یک موضوع می‌پردازد و تقریباً هر کدام را یک شخص نوشته است. نمونه آن فهرست الفبایی کتب خطی کتابخانه آستان قدس رضوی تألیف آصف فکرت است که دویست نسخه را فهرست کرده. این فهرست آغاز و انجام ندارد؟ ... وی در فهرست نسخ خطی قرآن‌های مترجم نمونه‌های کلماتی را که به جای عبارات عربی آمده بر اساس تاریخ کتابت آنها مرتب کرده است؟»

تا جایی که می‌دانیم، فهرست الفبایی آستان قدس شامل معرفی مختصر ۱۵۰۰۰ مجلد (بیش از ۲۰۰۰۰ نسخه خطی) به صورت الفبایی است و قاعدتاً آغاز و انجام نسخه‌ها را شامل نمی‌شود. گویا نسخه‌ای از چاپ مذکور که جناب دکتر فدایی در دست داشته‌اند واقعاً آغاز و انجام نداشته. منظور جناب دکتر از عبارت: «نمونه‌های کلماتی ... الخ» نیز این است که طبق منطقی‌ترین شیوه فهرست‌نویسی قرآن‌های مترجم، این نسخه‌ها به ترتیب زمانی تنظیم شده

و برای مشخص شدن ارزش زبانی ترجمه، برخی معادل‌های فارسی واژگان قرآنی به دست داده شده.

صص ۱۳۹ و ۱۴۰: «فهرست نسخ خطی کتابخانه ... مرعشی: فهرست‌های این کتابخانه را در بیش از ۳۱ جلد سید احمد حسینی اشکوری نوشته است ...»

این فهرست فقط تا جلد بیست و هفتم توسط حجت‌الاسلام سیداحمد اشکوری نگاشته شده.

جالب اینکه در ص ۲۷۰ آمده: «احمد حسینی اشکوری از نسخه‌شناسان و محققان علوم اسلامی می‌باشد و هم‌اکنون در کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی مشغول به کار فهرست‌نویسی است.»

ص ۱۴۰: «فهرست نسخ خطی مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی: فهرست‌های این مرکز را در سه جلد احمد منزوی نوشته است این نسخ بیشتر مربوط به مجموعه اهدایی سلطان علی سلطانی است.»

تا جایی که می‌دانیم، تا زمان انتشار کتاب آقای دکتر فدایی، تنها دو جلد از فهرس کتابخانه دائرةالمعارف معرفی شده است و فقط جلد اول آن شامل نسخه‌های اهدایی مرحوم سلطانی است.

ص ۱۴۲: «فهرست نسخ خطی کتابخانه سلطنتی: این فهرست‌ها در دو بخش مجزای قرآن‌های خطی و کتب دینی تدوین شده است هر دوی آنها را بدری آتابای نوشته است.»

فهرست ناتمام مرحوم مهدی بیانی، فهرست مرقعات، فهرست دیوان‌های خطی (۲ج)، فهرست تاریخ، سفرنامه و...، فهرست کتب ادبی عرفانی و دیگر فهرس متفرقه این کتابخانه ذکر نشده.

ص ۱۴۵: «فهرست نسخ خطی کتابخانه بودلیان: این فهرست را ساشو نوشته است ...»

در پاورقی شکل لاتین این نام به صورت Sachau ضبط شده و می‌دانیم که در بسیاری از کتاب‌های چاپ شده در ایران به صورت «زاختو» ضبط شده است.

در صفحات ۲۶۵ تا ۲۸۱ «فهرست اسامی پاره‌ای؟ از نسخه‌شناسان مشهور» نقل شده که در این میان، به نام‌هایی اشاره شده که فهرست‌نویس نبوده‌اند. برای نمونه: دکتر «مهرداد بهار» (ص ۲۶۷)، مرحوم دکتر «غلامحسین صدیقی» و «علی مظاهری».

آنچه نقل شد حاوی تورقی در کتاب مذکور بود و اگر شخصی به صورت دقیق‌تر این کتاب را بررسی کند، باز هم به مواردی از این دست برخورد خواهد کرد.